

УДК 330.33 (100)

С.В.Дощин,

Вінницький державний педагогічний університет ім. М.Коцюбинського,
м. Вінниця

ПРО ПРИЧИНИ І МЕХАНІЗМ ЦИКЛІЧНИХ КОЛИВАНЬ ЕКОНОМІКИ

В статті подано огляд і зроблено аналіз основних концепцій причин циклічного розвитку економіки. Здійснено розподіл причин економічних циклів на сутнісні та поверхневі та показано їх взаємодію. Розмежовано причини та механізм циклічних коливань економіки, побудовано модель мультиплікатора-акселератора.

В статье сделан обзор и дан анализ основных концепций причин циклического развития экономики. Произведено разделение причин экономических циклов на сущностные и поверхностные и показано взаимодействие между ними. Разграничены причины и механизм циклических колебаний экономики, построена модель мультипликатора-акселератора.

The article contains a survey and analysis of the main conceptions of causes of cyclic development of economy. A differentiation of causes of economic cycles into essential and superficial have been made. The causes and mechanism of cyclic fluctuations of the economy have been distinguished.

Ключові слова: економічний цикл; криза надвиробництва; екзогенні шоки; ендогенні шоки; мультиплікатор; акселератор.

Теорії економічних циклів і, насамперед, концепції з'ясування причин циклічного розвитку економіки, є одними з найбільш дискусійних в економічній науці. Як відомо, налічується понад 200 найрізноманітніших концепцій, що пояснюють причини циклічних коливань. У відомому західному підручнику з макроекономіки стверджується, що «сьогодні немає жодного теоретичного або емпіричного дослідження, де авторам вдалось би дійти до однозначних суджень з найважливіших проблем економічного циклу» [7, с.560]. До того ж при аналізі економічних циклів більшістю дослідників не розмежовуються причини та механізм циклічних коливань економіки.

У статті А.Чухна досліджено природу і типи економічних криз, проаналізовано особливості сучасної фінансової кризи та шляхи її подолання [10, с.4-18]. В.Геєць аналізує процес формування і розвитку фінансово-економічної кризи в Україні [1, с.5-15]. А.Гриценко розглядає сучасну глобальну кризу як форму фінансово-економічної динаміки [2, с.37-45]. У статті О.Пустовойт досліджено цикли ділової активності на внутрішньому ринку України в 1991-2009 рр., що були детерміновані його інституційною структурою [6, с.33-52].

Метою статті є аналіз основних концепцій причин циклічного розвитку економіки, їх синтез і узагальнення, дослідження співвідношення зовнішніх і внутрішніх, сутнісних і поверхневих причин економічних циклів, а також розмежування причин та механізму циклічного розвитку та їх взаємодії.

Зупинимось коротко на огляді основних концепцій причин циклічного розвитку економіки.

Представники монетарних теорій (М.Фрідмен, Г.Хаберлер, Е.Хансен) пояснюють цикли періодичною експансією та стисненням грошової маси в обігу. Згідно з таким підходом, першопричиною коливань сукупного попиту виступають грошові фактори.

К.Маркс пояснював причини криз надвиробництва й економічних циклів притаманною капіталістичній економіці суперечністю між суспільним характером виробництва, тобто загальною взаємозалежністю макроекономічних процесів, і приватним характером привласнення результатів виробництва, тобто автономними, незалежними один від одного, рішеннями фірм заради максимізації прибутку. І хоча кожна фірма намагається так чи інакше коректувати свої помилки на ринках, невідповідності поступово накопичуються в масштабах всієї економіки і призводять до загального дефіциту попиту, тобто кризи надвиробництва.

На думку М.І.Туган-Барановського, причиною циклічного розвитку економіки є диспропорційність ринкового господарства, перевищення виробництва засобів виробництва над виробництвом споживчих товарів, що впливає із циклічного споживання вільного грошового капіталу.

Теорія нововведень (Й.Шумпетер, Е.Хансен) пояснює виникнення циклів відкриттям та використанням важливих технічних інновацій (нововведень), наприклад залізниці, двигун внутрішнього згорання. Ці нововведення дають поштовх економічному розвитку, темпи котрого з часом сповільнюються, поки не з'явиться чергова інновація.

Згідно з імпульсно-поширювальною концепцією (Є.Слущкий, Р.Фріш), циклічність економічного розвитку є результатом впливу на економіку серії незалежних імпульсів, що послідовно виникають один за одним. Такими імпульсами, або шоками, є, зокрема, шоки пропозиції (технологічні зрушення, коливання світових цін на сировину), політичні шоки як наслідок рішень влади країни на макrorівні (зміни пропозиції грошей, доходів і витрат бюджету, обмінного курсу) та шоки в попиті приватного сектора економіки (зміни інвестиційних та приватних витрат приватного сектора).

За кейнсіанським підходом основним джерелом імпульсів, що обумовлюють циклічні коливання економіки, є інвестиційні витрати. Дж.М.Кейнс наголошував, що інвестиційні рішення залежать від «тваринного чуття» підприємців, тобто від їх оптимізму або песимізму стосовно майбутнього. За Кейнсом, інвестиційні витрати є найнестабільнішим компонентом сукупного попиту (вони залежать від багатьох чинників), а їх коливання обумовлюють коливання сукупного попиту, а отже, і сукупного випуску.

Мультиплікаторно-акселераторна теорія (П.Самуельсон, Дж.Хікс) показує, як взаємодія мультиплікатора та акселератора породжує і підтримує циклічні коливання реального ВВП.

Згідно з теорією реального економічного циклу (Ф.Кінленд, Е.Прескотт, П.Лонг, Ч.Плоссер), коливання сукупного випуску продукції та зайнятості обумовлюються реальними шоками (насамперед, технологічними), що різко змінюють умови пропозиції [7, с.19].

Можна погодитись з П.Самуельсоном, що кожна із наведених вище теорій містить елементи істини щодо причин циклічного розвитку економіки і що

оптимальним є тільки комбіноване використання декількох теорій [9,с.399].

В цілому причини економічних циклів можна поділити на дві групи: екзогенні (ті, що знаходяться поза межами даної економічної системи – різноманітні зовнішні шоки) та ендогенні (що знаходяться в рамках самої економічної системи, наприклад, модель мультиплікатора-акселератора). Більшість сучасних економістів дотримуються принципу раціонального синтезу екзогенних та ендогенних теорій: «Економічна система, – за словами П.Самуельсона, – відповідно до її внутрішньої природи відповідає на коливання зовнішніх факторів» подібно до того, як скло або камертон резонують не на будь-яку ноту, а лише на ноту строго вказаної висоти[8, с.219].

Економічна теорія, як відомо, розрізняє три види економічних циклів: великі, або довгохвильові (цикли М.Кондратьєва), матеріальною основою яких є структурне оновлення технологічного способу виробництва, періодична зміна у базисних технологіях, середні, або промислові цикли (цикли К.Жугляра), матеріальною основою яких є масове оновлення основного капіталу, та малі, або короткі цикли (цикли Дж. Кітчичина), матеріальною основою яких є динаміка товарно-матеріальних запасів на підприємствах.

На нашу думку, при з'ясуванні причин циклічного розвитку економіки слід розмежовувати їх на сутнісні, глибинні, що породжені самою природою ринкової економіки, та поверхневі, функціональні. Потрібно також розділяти причини і механізм циклічних коливань.

Такою сутнісною причиною є прагнення підприємців до отримання максимального прибутку, що в умовах децентралізованого прийняття рішень породжує тенденцію до надвиробництва продукції. І коли під впливом екзогенних або ендогенних шоків (або імпульсів) сукупний попит скорочується, рівновага між сукупним попитом та сукупною пропозицією порушується і виникає циклічна криза надвиробництва, якою й розпочинається черговий періодичний (або середній) економічний цикл. При цьому поверхневою, функціональною, а водночас і безпосередньою причиною економічних циклів є певний шок, що обумовив відставання сукупного попиту від сукупної пропозиції.

Так, наприклад, циклічна криза надвиробництва в США 1945-1946 рр. була обумовлена різким скороченням військових витрат (в 9 разів), кризи 1953-1954 рр. та 1969-1970 рр. – припиненням війн відповідно в Кореї та В'єтнамі, криза 1973-1975 рр. – різким (у 4 рази) підвищенням світових цін на нафту, криза 1980-1982 рр. – зростанням номінальних відсоткових ставок Федеральною резервною системою з метою боротьби з інфляцією, криза 1990-1991 рр. – війною в Перській затоці і нарешті криза 2008-2009 рр. – різким обвалом іпотечного ринку США, що обумовило крах провідних інвестиційних банків, скорочення обсягів кредитування та грошової маси.

Щодо причин великих циклів, ми поділяємо думку М.Кондратьєва, що вони «полягають у динаміці капіталістичного господарства» [5, с.69]. Хоча технічні

винаходи відбуваються нерівномірно, проте чітко спостерігається циклічна закономірність їх масового впровадження у виробництво, продиктована практичними запитами підприємств. Коли можливості використання базисних технологій попереднього технологічного способу виробництва вичерпуються, сповільнюючи темпи економічної динаміки і стримуючи збільшення прибутків, підприємці впроваджують принципово нові технології, що виводять виробництво на нові технічні рубежі, прискорює темпи економічної динаміки, а водночас і збільшує їх прибутки.

Малі цикли мають ту ж саму сутнісну причину виникнення, що й середні цикли – тенденцію до надвиробництва продукції в умовах ринкової (капіталістичної) економіки. При надвиробництві продукції і затоваруванні ринку підприємці спочатку збільшують товарні запаси, спрямовуючи туди нереалізовану продукцію, що потім змушує їх скорочувати інвестиції в товарні запаси, тобто обсяги виробництва на поповнення нормативних запасів товарної продукції, що й призводить до скорочення обсягів або сповільнення темпів випуску продукції.

Отже, проведений аналіз засвідчив, що економічні цикли мають спільну сутнісну причину виникнення, яка вкорінена в самій природі ринкової (капіталістичної) економіки. Крім того, різні види циклів мають свою матеріальну економічну основу – періодичне оновлення різних складових інвестицій. Саме тому циклічні коливання слід вважати економічно закономірною формою розвитку ринкової економіки.

Важливо зазначити, що екзогенні та ендогенні шоки (імпульси) не тільки є безпосередньою причиною кризи надвиробництва, а водночас і чергового економічного циклу, а приводять також у дію механізм незатухаючих коливань економічної активності. Під механізмом циклічних коливань слід трактувати спосіб самовідновлення та підтримки економічних коливань у рамках ринкової економічної системи. Цей механізм формують, зокрема, досліджена П.Самуельсоном модель взаємодії мультиплікатора і принципу акселерації, проаналізований М.І.Туган-Барановським процес формування і продуктивного споживання вільного грошового капіталу, а також оптимістичні або песимістичні очікування підприємств, котрі стимулюють економічне зростання або посилюють спад.

Модель мультиплікатора-акселератора будується на основі функції споживання та інвестиційної функції:

$$C = C_a + cY_{t-1}$$

$$Y = v(Y_{t-1} - Y_{t-2})$$

і за умови, що гранична схильність до споживання $c=0,5$; акселератор $v = 1$, а $Y=C+I$ (табл. 1).

Як видно з цієї моделі, приріст автономних інвестицій у періоді 1 на 200 гр.од., що відбувся, наприклад, під впливом технічного прогресу та

впровадження новітніх технологій, спричинив зростання ВВП у другому періоді на 300 гр.од. за рахунок ефекту мультиплікатора (збільшення обсягу споживання пропорційно граничній схильності до споживання на 100 од.) та акселератора (збільшення індукційованих інвестицій на 200 од.). Скорочення автономних інвестицій у періоді 3 до попереднього рівня обумовило зменшення ВВП у періодах 4-8, яке, під впливом дії мультиплікатора-акселератора, переросло в економічне зростання в періодах 9-12 і т.д.

Таблиця 1

Динаміка макропоказників у моделі мультиплікатора-акселератора

t	C_a	$C = cY_{t-1}$	I_a	$I = v(Y_{t-1} - Y_{t-2})$	Y
1	500	1000	500	0	2000
2	500	1000	700	0	2200
3	500	1100	500	200	2300
4	500	1150	500	100	2250
5	500	1125	500	-50	2075
6	500	1037,5	500	-175	1862,5
7	500	931,25	500	-212,5	1718,75
8	500	859,38	500	-143,75	1715,63
9	500	857,82	500	-3,12	1854,7
10	500	927,35	500	139,07	2066,42
11	500	1033,21	500	211,72	2244,93
12	500	1122,47	500	178,51	2300,98

Як видно з цієї моделі, приріст автономних інвестицій у періоді 1 на 200 гр.од., що відбувся, наприклад, під впливом технічного прогресу та впровадження новітніх технологій, спричинив зростання ВВП у другому періоді на 300 гр.од. за рахунок ефекту мультиплікатора (збільшення обсягу споживання пропорційно граничній схильності до споживання на 100 од.) та акселератора (збільшення індукційованих інвестицій на 200 од.). Скорочення автономних інвестицій у періоді 3 до попереднього рівня обумовило зменшення ВВП у періодах 4-8, яке, під впливом дії мультиплікатора-акселератора, переросло в економічне зростання в періодах 9-12 і т.д.

М.І.Туган-Барановський підкреслював, що завдяки заощадженням населення з постійними доходами нагромадження грошового капіталу набирає безперервного характеру (в т.ч. і під час кризи). Проте процес споживання вільного грошового капіталу здійснюється імпульсивно, поштовхами. На думку М.І.Туган-Барановського, з інвестуванням нагромадженого грошового капіталу в нові виробництва і галузі промисловості якнайтісніше пов'язаний вихід з кризи [3, с.55].

Отже, циклічні коливання економіки можна пояснити складним переплетенням і взаємодією внутрішніх (ендогенних) і зовнішніх (екзогенних), сутнісних і поверхневих причин, а також механізму самовідтворення коливань економічної активності в умовах ринку.

Список використаних джерел:

1. Геєць В. Формування і розвиток фінансової кризи 2008-2009 років в Україні // Економіка України. – 2010. – №4. – С.5-15.
2. Гриценко А. Глобальна криза як форма сучасної фінансово-економічної динаміки // Економіка України. – 2010. – №4. – С.37-46.
3. Дерев'янкін Т., Костюшко О. Циклічна динаміка ринкового господарства у трактуваннях вітчизняних вчених-економістів кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Економіка України. – 2006. – №4. – С.51-58.
4. Кондратьев Н. Большие циклы конъюнктуры. – Кондратьев Н.Д. Избранные сочинения. – М.: Экономика, 1993. – С.24-84.
5. Осадчая И. Нобелевская премия по экономике 2004 года // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – №3. – С.18-23.
6. Пустовойт О.В. Цикли ділової активності на внутрішньому ринку України // Економіка і прогнозування. – 2009. – №4. – С.33-52.
7. Сакс Д.Д., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика: глобальный подход. – М.: Дело, 1999. – 848с.
8. Самуэльсон П. Економіка: Підручник. – Львів: Світ, 1993. – 493с.
9. Самуэльсон П., Нордхаус В. Экономика: Пер. с англ: 16изд. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 680с.
10. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання // Економіка України. – 2010. – №1. – С.4-18; №2 – С.4-13.